

A BUKOVINAI MAGYAR NÉPCSALÁDHELYZETKÉPE

A Hítel megelőző számában „A vándorló
bukovinai magyarok” címmel megjelent
tanulmány folytatása.

TELEPÜLÉSTÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS.

I. MOLDVA.

1763–64.

Pusztina, Sóskut, Belényes, Draló, Nagyszalánc, Kisszalánc,
Sóstarló, Szamoska, Csügés,

II. BUKOVINA.

1777–86.

Fogadjisten, Istensegíts, Hadikfalva, Andrásfalva, Józseffalva.
1918 után Kisjózseffalva, Satumare.

III. BÁNSÁG.

1883.

Hertelendyfalva, Sándoregyháza, Székelykeve.

IV. ERDÉLYHEGYALJA.

1884.

Gyorok.

V. ERDÉLY.

1888–1910.

Dévacságótelep, Vajdahunyad, Vice, Magyarneমেয়ে, Babsa,
Marosludas, Strigyszentgyörgy, Csernakeresztur.

VI. KANADA.

1905–1914.

Punnichy, Hapkins, Eszterháza, Székelyföld, Máriavölgy,
Hamilton, Regina.

VII. BRAZILIA.

1924.

Boldogasszonyfalva.

A BUKOVINAI ÖT ANYAKÖZSÉG

AZ ÖT BUKOVINAI ANYAKÖZSÉG közül három, Andrásfalva, Hadikfalva és Istensegíts, Radautz városát környezik félkör alakban. Valamivel Istensegíts alatt, a szereti országút mentén fekszik Fogadjisten. Ez a négy Radautz-megyéhez tartozik, míg az ötödik, Józseffalva, már Szucsáva-megyébe esik, mintegy 60 kilométernyi távolságra a négy testvérközség legközelebbikétől, Fogadjistentől, s itt Bukovina tájjellegét a Szucsáva folyó lankás völgye adja. Mind az öt község bájos dombvidéken épült s a községek alaprajza elárulja, hogy valamikor szakértő mérnöki kezek húzták meg vonalaikat. A tágas, széles utcák, az egyforma takaros házak, a jókarban tartott, egyszerűségükben is feltűnő templomok megragadják az utazót. Az uccáknak kedves élénkséget és bájt ad a sok játszadozó, hancúrozó gyermek, akik nélkül elképzelhetetlenek is a bukovinai községek.

Az öt anyaközség és a későbbi két kis magyar telep lélekszámáról *Kis-Várday*¹ a következőképet nyújtja:

A község neve	Az alapítás éve	Lakosság	Magyarok	Egyház-községek
Andrásfalva	1786	4.054	3.680	róm. k., ref. ²
Hadikfalva	1785	6.847	6.684	róm. kat.
Istensegíts	1777	3.940	3.940	róm. kat.
Fogadjisten	1777	538	240	— ³
Józseffalva	1785	1.521	941	róm, kat.
Kisjózseffalva	1918	245	245	—
Satumare	után		200	—

Jancsó Elemér adatai szerint kedvezőtlenebb a helyzet. Szerinte Andrásfalva, Hadikfalva és Istensegíts 1930. évi népessége 10,251 lélek volt, 98 százalékban magyarok. Józseffalva magyar lakóinak száma 7800, Fogadjistené pedig 250 fő. Az öt magyar község lélekszámát kerek összegben 11,030 főben állapítja meg, tehát ötezer fővel kevesebbre teszi a bukovinai magyarság számát, mint Kis-Várday Gyula.

¹ *Kis-Várday* Gyula: A bukovinai székely falvak. „Népélet” Bp. XLIV. évf. 3–4. sz. 137. l.

² Ref. hívek száma 460.

³ Istensegíts leányegyháza.

A BUKOVINAI ÖT MAGYAR KÖZSÉG lakói faházakat építenek. Csak ebben az évben épültek a tűzvész által elpusztult József-falván betonalapozású vályog-tégla házak. Ezzel az építkezési móddal szemben eleinte még ma is bizalmatlanok voltak; ugyanis a Bukovinában rendkívül szélsőséges időjárási viszonyok mellett sokkal megfelelőbbnek tartják a faházakat. Az összeácsolt falboronákat „bolhaszeggel” (ferdénálló faszegekkel) beverik, aztán szalmatöredékekkel kevert sárral megtapasztják, a durva tapasztást száradás után vékony habarccsal lesimitják, majd hófehérre meszelik s a meszelést évente ötször is megismétlik. Ezzel védekeznek a rovaroknak a falakba való beköltözése ellen. Házaik alaprajza a csíki székelyházak elrendezését örizte meg. A jobb módúak kétszobás, a kevésbé tehetősek egyszobás házakat építenek. Az utóbbiak gyakoribbak. A kétszobás házaknál – ez a jellegzetes csíki építkezés – a két szobát közbül az „eresz” választja el egymástól. Az ucca felőli első szoba a „kis ház”, a belső a „nagy ház”. Rendszerint csak ezt lakják. S jellegzetes, hogy sok háznál a széljárásnak kitett oldalon a födelet másfélméterre aláeresztik, hogy az időjárás mostohasága ellen az épületet jobban védhessék.

A ház bútortzatát a tulipántos láda kivételével maguk készítik. A bukovinai magyarok ott is megmaradtak fűrő-faragó székelyeknek. Az ágy, asztal, kanapé, duláp, székek mind házi készítmény. Maguk készítik a „fűtő”-ket (tégla tűzhelyeket) és a „kuptor”-t (kemencét) is.

A család ruházattal való ellátása, a szövés-fonás, az asszonyok feladata, mely a mindennapi házi és gazdasági teendők elvégzése mellett nehéz munkát ró a családanyára. „Aminthogy a folyóvíznek soha sincsen megállása, – írja László János, – úgy nincs a munkában megállása a bukovinai magyar asszonynak. A család gondozás, a házvezetés, az egymást sűrűn követő gyermekek nevelése, a nehéz mezei munkában való részvétel mellett a néha igen nagy család tagjainak ruházattal való ellátása, kivéve egyes ünnepnapok darabokat, az asszonyok gondja. A bukovinai magyar asszony annál büszkébb, minél több ruházatot tud sajátkezüleg elkészíteni.

Ha már most figyelembe vesszük a házidolgok elvégzése mellett azt a rengeteg, féléjszakát elrabló munkát, mit egy asszony a ruházat elkészítésével görnyedten elveszít az életéből, a régen elhalt Nyisztor Istvánnal kellene felkiáltanunk, aki gyenge szervezetű feleségének munkásságát elismerve, mondta: „Csuda, hogy a csontjaidból egy morzsányi is megvan még!”

Valóban csodálkoznunk kell az asszonyok kitartó képességén, ha megismerjük azt a munkát, ami az ő vállakra nehezedik egy életen át és amit becsülettel és nem megvetendő büszkeséggel el is végeznek.

Szemléltetésül álljon itt egy magyar parasztasszonynak nyári és téli munkakötelezettsége s

A reggel négy órakor kelő asszonynak legelső kötelessége fejni és a tejet elszűrni, a majorságot megetetni, tüzet rakni, a reggelit elkészíteni, a 3–4 iskolaköteles gyermeket felöltöztetni, megmosdatni, imádkoztatni, enni adni s az iskolába elküldeni, a már mezei munkára elment családtagoknak, esetleg több napszámosnak is, az elké-

szített reggelit felpakolni s a néha 3–4 kilométer távolságra lévő tagra kivinni, tíz óráig a munkában segíteni, ekkor hazaszaladni, ebédet készíteni s azt újból elvinni, ebédfőzés közben az otthon levő jószágot megetetni, megitatni, esetleg még tejet is köpülni, az iskolából hazajötteknek ebédet adni stb., délután hat óráig a mezőn dolgozni, ekkor gyalog újból hazaszaladni, vacsorát készíteni, jószágot ellátni, teheneiket fejni, megabrakolni, megalmozni, a mezei munkából hazajötteknek vacsorát adni, elmosogatni, ágyazni, a gyermekeket imádkoztatni, lefektetni s néha éjfélig foltoztatni. Ez a paraszt-asszony napi teendője nyáron és ősszel. Emellett ideje kell, hogy jusson a július végén, augusztus elején beérett kender és lent kinyőni, eláztatni, kivetni (vízből kiszedni), megszáritani, kitilólni, levonagolni, lelélheli, meggerébélni, osztályozni s aztán téli fonásra elraktározni. Közben nagymosásokat végezni, esős napokon gyapjút fonni, szőni, hogy a téli ruházatra ez már ősszel készen legyen. Szóval: minden pillanata, kiszámítottan, előre le van kötve.

A mezei munka befejezésével kezdetét veszi a téli asszonyi munka, a már fentemlített házi teendőkön kívül a fonás, szövés hosszas és kitartást igénylő fáradságos munkája. November közepe táján megkezdődik a guzsalyasba járás is. Az egy korosztályhoz tartozó leányok, több csoportot alkotva, sorra mennek egymás házához esténként guzsalyasba. Hatalmas kender- vagy lengőmolyók kerülnek fel a guzsalyakra, melyek néha az alatta ülő asszonyokat vagy leányokat derékig eltakarják, vígan peregnék az orsók és a barátságos meleg szobában felcsendül a szép magyar ének, melynek hangjai mellett egymásután telnek meg az orsók szebbnél-szebb fonalakkal. Mindenki iparkodik szépet és jót fonni, mert azt úgyis maga kell, hogy önmagának tovább is feldolgozza, s ha rosszul fonja, rosszul is szövi majd.”

Viseletük alapján megőrizte az ősi csíki népviselet emlékeit, bár környezeti hatást is megállapíthatunk. Azonban minden idegen hatás ellenére, viseletük magyaros viselet. Anyaga a háziszőttés, A férfiak nyáron fehér vászongatyát hordanak, télen fehér székely harisnyát kivágott elővel és kékesfekete betéttel, melyhez kivágott-szárú csizma jár. Munkára bocskort vesznek. A bocskort ki-ki maga varrja meg. Ünneplőjük a zsinoros lájbi, fekete szokmány (szűr). Télen a „mejjes” és „muntyán”-bunda, reá szokmány vagy „mentára” (köpenyeg), a gazdagoknál „kocsok”. A legények „csárdás kalap”-ot, a házasemberek „Kossuth-kalap”-ot hordanak. Az asszonyoknál a jellegzetes székely ing mellett ott van a székely lájbi. Szoknyájuk, a „rokolya” azonban csak nevében őrzi a csíkos-szöttés emlékét. Lábbelijük cipő vagy puhaszáru csizma. Télen fehér, görényprémes bundát hordanak, szép magyaros hímzéssel. A selymes virágú főkötő mellett szeretik az áll alá kötött ruhát, a fejkendőt is. A leányok simára fésült és egy-két ágba befont haját csokorra kötött pántlika díszíti. Nagyböjtök és karácsony böjtjén sötétkék vagy fekete szallagot tesznek. Viselet tekintetében aztán nincs különbség a jó módú gazda és a moldvázó szegény ember között. A városi viseletet, a „németes gúny”-át hamarosan levetik a visszavándorlók is, mert szegényen azt otthon viselni.

Régi emlékeket őriznek a szöttesek és varrottasok. Még minden házban fellelhető egy-egy szép régi párna székely kereszt szemmel, székelyföldi szálánvarrott mintákkal: kakastaréj, farkasnyomott-béka, csillagos, madárkás, tenyeres, párás, csitkós őrzik az eredeti piros színt és mintát. A pirosat feketével is keverik. Az „ágyi gúnya” minden házban bőségesen fellelhető. A „nagy házban” (tisztaszoba) a „danyhák” (dunyhák), változatos huzatú párnák, lepedők és festékesek egészen a mennyezetig vannak az ágyakban „felvetve”. A hátsó fal hosszában, a gerendához erősített rúdon, a tartalék ünnepi „kendezők” (törülközők) és osztovátán (szövőszéken) szőtt varrottas párnafejek és lepedőaljak tömege, izléses elrendezésben. Különösen a lányos házak versenyeznek abban, hogy melyik szárnyalhatja túl a másikat „gúnya” tekintetében. Sokszor még az adósságcsinálástól sem riadnak vissza e miatt. „Az a fontos, – mondja László János, – hogy a „világ” tudjon arról, kinek a lánya hogyan van „kiruházva”. Bár elszomorító, de megtörtént dolog, hogy a gondatlanabb családok a férjhezmenendő lányuknak járó ingatlanrészt még az egybekelés előtt eladják és annak árán ruházzák ki a menyasszonyt. „Hadd lássa a világ, de komámasszonyt is egye a sárga irigység, hogy hogyan van kistafirozva a mi lányunk.” Az egyre nehezebbé váló megélhetési viszonyok azonban már kezdik csökkenteni ezt az észszerűtlen fényűzést.”

A KÖZSÉGEK HATÁRA nem nagy kiterjedésű. A múlt század végén még 20–30 hold földje volt egy-egy családnak, ma ekkora birtokkal alig egynehányan rendelkeznek; Hadikfalván például mindössze húsz-harminc olyan család él, amelynek a birtoka meghaladja a 30 holdat. Ma 2–4 hold között váltakozik az átlagos birtoknagyság. Ez nem is csoda, hiszen a nagy népszaporulat folytán egyre csak aprózódik a föld. Újabb földszerzésre nincs lehetőség s ilyen körülmények között – mint a múltban, úgy ma is – egyre többen és többen lesznek a „moldvázásra” utalva. A moldvai idénymunka sem biztosítaná azonban a megélhetést, ha a családfő nem vinné magával feleségét és munkabíró gyermekeit. Sokszor még a tízéves gyermekeket is beszegődtetik. A munkaszerződéseket télen kötik meg, igen nyomorult feltételek mellett. A munkavállalkozók előlegekkel láncolják magukhoz embereiket a téli inséges hónapokban s azok kénytelenek aláírni a leggyatrább szerződést is, hogy nyomasztó helyzetükön segítsenek. Egy férfimunkás átlagos bére a lekóttott négy nyári hónap alatt nem rug többre 1800–2000 lej készpénzfizetésnél és 7 mázsa kukoricánál.

Sajnálatos, hogy ipart nem tanulnak, pedig mint ipari munkások jobb keresetet biztosíthatnának maguknak a mezei munkánál. Még saját községeikben is zsidók és más beszármazottak űzik az ipart.

Iskolája mind az öt községnek van. Az iskolákban román a tannyelv, csupán Hadikfalván van magyar tannyelvű iskola, a református felekezeti iskola.

A falunak közművelődési életében egyébként a legjelentősebb szerepet az egyház játssza. A lelkes magyar katolikus papok és a kis református egyház lelkésze fáradoznak a népi kultúra fejleszté-

sén. A háború előtt több hitelszövetkezet is működött a csernoviczi Raiffeisen-kötelékben, ma már egy sincs. Gazdasági szervezethez ezért nem igen beszélhetünk. Talán most az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyletnek sikerülni fog gazdakörökbe szervezni a bukovinai magyar falvak népét, s fejlesztő hatása lesz az, hogy a józseffalvi tűzvész a bukovinai magyarság felé terelte a széles magyar közvélemény figyelmét, és remélhető, hogy Józseffalva felépítése után sem fog a nemzeti áldozatkészség megszűnni. Az erdélyi magyarság vezetőkörében különben eddig sem hiányzott a bukovinai magyarság iránti érdeklődés. A háború után az erdélyi népkönyvtármozgalom kapcsán a bukovinai magyar községekben is állítottak fel új népkönyvtárakat, természetesen azonban, hogy a jövőben sokkal bensőségesebb módon kell a bukovinai magyarságot összekapcsolni az erdélyi magyarsággal. A gazdasági és közművelődési kérdések mellett a súlyos népegészségügyi kérdések is megoldásra várnak. A gyermekhalandóság nagy. Különösen a tüdővész pusztít erőteljesen. Rendkívül sok a trachomás megbetegedés is. S mind a tüdővész, mind a trachoma terjedését jobbra a moldvai idénymunkák egészségtelen lakásviszonyai és a rossz élelmezés okozza, meg az, hogy szegénységük folytán nem tudják magukat gyógykezeltetni s így a népegészségügyi viszonyok egyre csak romlanak.

Súlyos népi kérdésekkel vívódik ez a kis székely szórvány, tizenötezer lélek, öt jellegzetesen magyarszabású község, mely nem lépett ki a magyar élet hatóköréből, sőt kívánja a minél szorosabb kapcsolódást. Őseik dallamos székely beszédét beszélik ma is, hangsúlyuk és szólásmódjuk Felcsikra s Gyergyóra emlékeztet; ősi népdalokat s balladákat őriznek; szíves hajlandóságot mutatnak minden közművelődési tevékenységre, szeretnek magyar történeti könyveket olvasni, vágyuk a műveltségben és a magyar műveltségben való emelkedés. Ez a bukovinai anyaközségek nagy *népi értéke*: a székely nemzethez való tartozás tudatát éberén és öntudatosan ápolják s minden külső hatás ellenére nyelvükben és érzületükben hat évtized múltán sem változtak.

DÉVA-CSÁNGÓTELEP TÁRSADALOMRAJZA

A BUKOVINAI MAGYARSÁG legnépesebb erdélyi telepe Déva-Csángótelep, mely közigazgatásilag Dévához tartozik s ma már teljesen összeépült a várossal. A telep két részből áll, az ó- és újtelepből. Az ótelep 1888–92 között létesült, az újtelep 1910-ben. Az első telepítés alkalmával 54 család 288 lélekszámmal, a második telepítéskor 45 család 301 lélekszámmal, összesen 90 család 589 lélekszámmal telepedett le. A telepesek átlag 13 hold földet kaptak, családtagonként tehát alig jutott egy-egy főre 1 hold föld. Ennek következményeként ma már nagy a földelaprózódás és jelentős a földnélküliség is, hiszen a telep csángóságának mai lélekszáma

1849 fő, háromszorosa a betelepültek lélekszámának, annak ellenére, hogy időközben 199 lakos elvándorolt (Amerikába 14, Magyarországra 62, Bihardiószegre 30, különböző helyekre 39 és Dévára 54). A birtokmegoszlás mai képét az alábbi táblázat tünteti fel:

Telep	1/2–1 hold		1–2 hold		2–5 hold		5–10 hold		10–15 hold		15–20 hold		Föld nélkül, házzal		Föld és ház nélkül	
	Család	Személy	Család	Személy	Család	Személy	Család	Személy	Család	Személy	Család	Személy	Család	Személy	Család	Személy
Ó-telep	22	95	28	208	48	250	31	186	6	31	3	16	68	268	25	83
Új-telep	12	69	30	166	34	179	22	108	3	16	–	–	49	253	10	38
Összesen	34	164	58	374	42	429	53	294	9	47	3	16	117	521	35	121

A foglalkozás szerinti megoszlás a következő:

Telep	Földmives		Földmives napszámos		Földnélküli napszámos		Földmives iparos		Földnélküli iparos		Kereskedő		Nyugdíjas		Szolga	
	Család	Személy	Család	Személy	Család	Személy	Család	Személy	Család	Személy	Család	Személy	Család	Személy	Család	Személy
Ó-telep	83	465	27	133	38	180	31	149	43	180	4	12	3	13	2	7
Új-telep	68	359	8	26	54	301	32	74	26	69	–	–	–	–	–	–
Összesen	151	724	35	159	92	481	63	223	69	249	4	12	3	13	2	7

A birtoklási viszonyokban a legutóbbi években némi változás állott be, mivel az ottani hitelszövetkezet támogatásával a református egyháztól 20 hold földet megvásároltak és *maguk között* felparcellázták. A földnélküli családok száma így is 152, míg a gazdaságukból élő családok száma 151. A község lakosságának egynegyede tisztán napszámból él s csak 35 olyan család van, amelynek bár főfoglalkozása a napszámmunka, csekély földdel is rendelkezik. Jelentős az iparoscsaládok száma. A 132 iparoscsaládból 63 család még rendelkezik földdel is, azonban 69 család kezén már semmi föld sincs.

Nemzetiségi tekintetben kedvező a helyzet, mivel a telepen mindössze 11 román és 4 zsidó család él s ezek lélekszáma mindössze 60 főt tesz ki. Alábbi táblázatunk rávilágít a bukovinai magyarság természetes beolvadási erejére is s az együttélés folyamán 55 idegen eredetű (német, román, ukrán és szerb) családot olvasztott magába:

A betelepítés alkalmával szinte kizárólag római katolikusokat telepítettek le. Ma a 450 róm. kat. család mellett 26 református, 2 unitárius, 13 görögkeleti és 4 zsidó család él. A nem katolikusok többnyire beköltöztek. A katolikusok a háború utáni időszakban

Telep	Székely származású		Magyar származású		Elmagyarosodott								Zsidó		Román			
	Család	Személy	Család	Személy	sváb		német		román		ukrán		szerb		Család	Személy	Család	Személy
					Család	Személy	Család	Személy	Család	Személy	Család	Személy	Család	Személy				
Ó-telep	125	856	50	250	26	131	7	22	2	16	2	6	–	–	4	12	6	19
Új-telep	105	546	32	142	5	28	1	7	11	43	–	–	1	6	–	–	5	29
Összesen	230	1402	82	392	31	159	8	29	13	59	2	6	1	6	4	12	11	48

szép nagy, bazilika-stílusú templomot építettek a telep középpontján. A hívek lelkigondozását a dévai ferencendi atyák látják el. Vallásos életük bensőséges.

Népmozgalmi szempontból úgy látszik, hogy az egyke itt is kezd terjedni, a 392 család egyötödének, 75 családnak már csak egy gyermeke van, ugyan még ma is a háromgyermekes családok száma a legnagyobb. A 85 háromgyermekes család mellett 66 családnak két gyermeke, 46 családnak négy gyermeke, 31 családnak öt gyermeke és 27 családnak hat gyermeke van. A hat gyermeken felüli családok száma már igen alacsony s hét gyermeke 14 családnak, nyolc gyermeke 11 családnak és kilenc gyermeke 6 családnak van. Tíz és tizenegy gyermek csak egy-egy családban van. Hat családnak a gyermekei mind elhaltak és 23 házaspár gyermeknélküli. A fiúgyermekek száma 591, a leányoké 447. Ez egészen szokatlan, mert a leánygyermekek száma általában mindenütt meghaladja a fiúk számát.

A gyermekek túlnyomó része a telepi állami elemi iskolába jár, ahol a tanítási nyelv román. Az iskola 7 tanerővel működik, a tanítók mind román nemzetiségűek. A tanulók létszáma az 1938–39. tanévben 310 volt. A tanköteles gyermekek másik csekély része, összesen 43 gyermek a dévai róm. kat. elemi iskolában tanult. Ez az iskola 3 tanerővel működik, a tanítók magyar nemzetiségűek és a tantárgyak nagyobb részét is magyarul tanítják.

Az analfabéták száma mindössze nyolc, akik közül 5 felnőtt és 3 gyenge elméjű ifjú.

GAZDASÁGI ÉS KÖZMŰVELŐDÉSI TÉREN a háború előtt a déva-csángótelepi csángóság számos szervezettel rendelkezett. Így volt hitel-, tej- és állatbiztosító szövetkezete, gazdaköre, ifjúsági egyesülete, fuvószene-kara, dalárdája és műkedvelő együttese. A dalárda és műkedvelő együttes sok sikert aratott s ennek emléke még ma is büszkén él a telepesek lelkében. Ma a legjelentősebb szervezet a hitelszövetkezet, mely saját házában működik. Nemrégiben nagy kultúrtermet is építettek a szövetkezet telkén. Ugyancsak a szövetkezet helyiségében van a népkönyvtár és a falusi társalgóterem rádióval. Újabban felélesztették a gazdakört is, de érdekes és megmagyarázhatatlan jelenség, hogy az E. M. G. E. minden erőfeszítése ellenére sem tudott itt téli gazdasági tanfolyamot rendezni. Az ifjúságot a ferencendi atyák vallásos egyesületbe tö-

mörítették s annak keretei között végzik az ifjúság nevelő munkáját. A telep lakosságának kétharmada különben tevékeny részt vesz a vallásos egyesületek életében. Szívesen látogatják a népkönyvtárat is, szeretnek olvasni, főleg történeti regényeket. A fiatalság inkább a filléres regényeket kedveli. A napilapok közül legnagyobb számban a Néplapot, utána a Magyar Ujságot és a Népujságot vásárolják. A folyóiratok közül a Magyar Népnek, a Hírnöknek és a Katolikus Világnak vannak előfizetői.

A háziipar már kihalt. Ennek oka, hogy a nagy földelaprózás folytán a kenyérmagvak termelése kiszorította a len- és kendertermelést, ma már nincsen nyersanyag a házi szőttesek és varrottasok készítéséhez. Régi szőttesek és varrottasok azonban még minden háznál találhatóak. A férjhezmenő leányok kelengyjüket ma a városban vásárolják s erre a pénzt szolgálatuk alatt gyűjtik össze.

Bukovinai testvéreikkel ma is fenntartják az érintkezést. Az utat igen gyakran szekéren teszik meg, Beszterce irányába véve útjukat. A bukovinai érintkezés annyira élénk, hogy még összeházassodások is történnek.

Viseletük az öregeknél még székelyes, a „harisnyát” azonban már nem hordják. Az iparosok és a fiatalság szívesebben öltözködik városiasan. A telep uccai képe inkább alföldi falura emlékeztet, mint erdélyi vagy éppen székely falura. Ezért azonban a telepesházat építő mérnökök hibáztathatók, akik nem adták meg a telep népépítészeti jellegét.⁴

A GYOROKI CSÁNGÓK TÁRSADALOMRAJZA

A HUNYAD-MEGYEI CSÁNGÓ TELEPEKTŐL ELÜTŐ JELLEGŰ az Erdélyhegyalja szélén fekvő aradmegyei gyoroki csángó telep. A gyoroki csángó telepítés 1884 tavaszán történt, a Hadikfalváról, Istensegítsről és Józseffalváról az aldunai Bresztovácra telepedett népfölösleget hozták ide át. A telep mai lélekszáma körülbelül 900 főre rug. A község összes lakossága 1992 fő, melynek háromnegyedrésze magyar, egynegyedrésze román. Felekezeti megoszlás szerint római katolikus 1263, görög katolikus 3, görög keleti 585, luteránus 14, református 112 és 15 zsidó. A csángók mind katolikusok, kivéve 8–10 szombatos családot. A telep közigazgatásilag Gyorok községhez tartozik.

A betelepítés alkalmával a telepések családonként 10 kishold földet kaptak. A népszaporulat folytán itt is hamar megindult a földelaprózás, úgy, hogy ma már csak 2–3 család rendelkezik 10 hold földdel, a telepesek fele 1–2 holdon gazdálkodik, másik fele teljesen földnélküli.

A földnélküliség folytán főkeresetük a napszámmunkából van, melyre megfelelő alkalmat az aradhegyaljai szőlők nyújtanak. Egy-

⁴ Déva-Csángótelep társadalomrajzi adatgyűjtését a megküldött kérdőív alapján *László János* telepesszázda végezte.

részüket aztán fuvarozással és kubikos munkával keresi meg a kenyérét. Keresetükből természetesen gyűjteni nem tudnak, s szomorú, hogy míg a hunyadmegyei csángók józanéletűek, a gyorokiak sokat költenek az itálra; ez is hozzájárul szegénységükhöz. Az idősebb nemzedék nagyon alacsony életszínvonalon él, le vannak rongyolódva, reménytelenül néznek a jövő elé. A fiatalabb nemzedékben több az életkedv. Sokan elvégezték közülük a ménési vincellér-iskolát s így jobb keresethez is hozzá tudnak jutni. Kár, hogy senki nem törődik velük, teljesen magukra vannak hagyatva. A háború előtt volt hitelszövetkezetük és kosárfonószövetkezetük. Ma nincs semmi gazdasági szervezetük. Megszűnt a háború előtti dalárdájuk is. Az impériumváltozás után nem is történt semmi kísérlet gazdasági és közművelődési megszervezésükre. Megfelelő vezető pedig kedvező eredményt érhetne el. Analfabéta nincs közöttük. Művelődési érdeklődésük ma inkább a műkedvelői színjátszás felé terelődik. Néha sikerül is egy-egy darabot előadniuk, s ilyenkor mindig nagy és lelkes nézőközönség előtt játszanak.

Sajnos, a megfelelő vezetés hiányában a hitéletet is elhanyagolják. Néhány évvel ezelőtt kísérlet történt a leányoknak vallásos egyesületbe való tömörítésére, de két hónapi hiábavaló küzdelem után, részvétlenség miatt, feloszlott az egyesület. Ugyan az egyesületi élet megszervezését megnehezíti az is, hogy a telepen nincs az összejövetellek számára alkalmas helyiség.

Iskola tekintetében teljesen az állami elemi iskolára utaltak, amely hétosztályos két tanítóval és egy óvónővel. A tanszemélyzet román és román a tanítási nyelv is.

Családi életük tiszta, a gyermekáldás nagy. A legnépesebb család a László Gergelyé, akinek *21 élő gyermeke* van. Az idegenekkel szemben beszéd közben igen tartózkodóak, egymás között szoros kapcsolatot tartanak fenn. Nagyon kifejlődött a *szomszédosság*. Esténként szoktak összejárni. Ilyenkor az asszonyok kézimunkáznak. A régi szövés-fonást azonban már elhagyták, ma toledót készítenek. Elhagyták a régi népviseletüket is, s még az öregek között sem lehet megtalálni a székely viselet nyomait. Viseletük az alföldi magyar viselet.

A telepen három rádió van, amit szívesen hallgatnak. A világeseményeket figyelemmel kísérik s azokról megfelelően vannak tájékozva. Ujságok közül az Aradi Közlönyt, az Aradi Hírlapot és a Magyar Népet olvassák.

A háború előtt sokat leveleztek a bukovinai rokonokkal. A háború alatt többen eljutottak, mint katonák, a bukovinai falvakba is, ahol nagyon szívesen fogadták őket. A háború után, teljesen érthetetlenül megszakadt minden összeköttetés. Az öregek még beszélnek Bukovináról és vissza-vissza vágynak, de az új nemzedék már nem gondol oda.⁵

⁵ Gyorok társadalomrajzi adatgyűjtését a megküldött kérdőív alapján *Gadó Jenő* szövetkezeti igazgató végezte.

EGY JUGOSZLÁVIAI CSÁNGÓTELEP

A JUGOSZLÁVIAI TELEPES KÖZSÉGEK legjellegzetesebbike *Hertelendyfalva*. A község Belgrád közelében fekszik Pancsovával összeépülve. A betelepülők lélekszáma 778 volt, akik a falu mögötti erdőirtást kapták, míg a község elején és szívében szlovákok és németek laknak. A község lélekszáma 1931-ben 3.656 fő volt; ebből magyar 1662, szlovák 1174, német 759, egyéb (főleg szerb) 61. A csángók túlnyomó többsége, 1350 lélek református. Katolikus mindössze 312 lélek. A betelepülők nagyrésze tehát andrásfalvi református volt, akik Thomka Kálmán lelkészük vezetése alatt jöttek és telepedtek le. Thomkának különben nagy szerepe volt a magyarországi visszatelepítési akcióban. A telepések református vallása elárulja azt is, hogy nem csíkiak, hanem háromszékiek. Azoknak a háromszékieknek az utódai, akik a Siculicidium idején együtt véreztek a csíkiakkal és menekültek ki az országból.

A betelepedés 1883-ban történt, egyidőben a sándoregyházi és székyeivei telepítésekkel. A telepítés alkalmával egy-egy család 10 kat. holdat kapott, de hat helyen. Egy tagban 3 holdat, a többit szétszórtan. Összesen 2.000 kat. holdat osztottak szét közöttük, de ma már csak 1.200 hold van a magyar gazdák kezén. Ez is 435 tulajdonos között oszlik meg. A magyar gazdák közül 1/4–2 holdja van 223 gazdának, 2–10 holdja 126 gazdának, 10–20 holdja 23 gazdának és 20–50 holdja 6 gazdának. Teljesen nincstelen 57 család. A magyarok közül mintegy 380 azoknak a száma, akiknek a megélhetését nem a föld adja: vagy mert egyáltalán nincs földjük, vagy mert földjük a nagyszámu család eltartására nem elégséges. De Hertelendyfalván a földnélküliséget nemcsak a túlszaporodás idézte elő, az eltelt félszázad alatt eredeti birtokállományuk közel felét elvesztették eladásodás folytán. A földnélküliek között egynéhány iparoscsalád is van. A nincstelének és törpebirtokosok mellékkeresete a mezőgazdasági napszám vagy gyári munka. A gyári munkára kedvező lehetőséget nyújt Belgrád közelsége, ahová olcsó munkásjegyekkel tudnak bemenni és este visszatérni. Belgrádba szívesen mennek el háztartási alkalmazásba a leányok is.

Népszaporulatukra az alábbi összeállítás nyújt képet:

1884	778	1900	1.151	1921	1.479
1890	939	1910	1.226	1931	1.662

Népszaporulatuk különösen a háború utáni időben mutat nagy emelkedést. 1919-ben a természetes szaporulat 42 lélek volt, kettővel több mint a világháború hősihalotti vesztesége. Egy év természetes szaporulata tehát már behozta a négy éves háború veszteségét. Igaz viszont, hogy a háború alatt a szaporodás csökkenő irányzatú volt. Míg 1914-ben 29, 1915-ben 12, 1916-ban 6, 1917-ben és 1918-ban 10 – 10 fő volt a természetes szaporulat. A születések száma ezzel szemben 1914-ben 72, 1915-ben 45, 1916-ban 33, 1917-ben 41 és 1918-ban 27. A születések legmagasabb száma 1930-ban

volt, amikor 81 gyermek született. Adataink csak a reformátusokra vonatkoznak. Ez kiegészítve a katolikusokéval, még kedvezőbb lehet. Sajnos, a legutóbbi években már csökken a születések száma s ennek a városban szolgáló leányok felvilágosultsága adja meg a magyarázatát. A családok azonban még mindig nagyon népeseek. Egy püspöki látogatás alkalmával a református püspök örömmel állapította meg, hogy Hertelendyfalván „nem az egyke, hanem a tizenegyke” divatos. Sajnálatos, hogy a csecsemőhalandóság még mindig nagy.

A tanköteles gyermekek az állami elemi iskolába járnak. Az iskola négy tanerős, három magyar és egy szerb tanítóval. A gyermekeket az államnyelv mellett magyarul oktatják. A tanügyi helyzet itt kedvezőbb, mint az erdélyi csángó telepeken.

Gazdaságilag és közművelődési téren kielégítően megszervezték. Van hitelszövetkezetük, gazdakörük, népkönyvtáruk, dalárdájuk, ifjúsági egyesületük (K. I. E.), önkéntes tűzoltó-egyletük és műkedvelő egyesítésük. A református egyház „Népház”-at épített. Itt talált otthonra az ifjúsági egyesület és a népkönyvtár. A Népháznak van rádiója is és itt tartják a műkedvelői színelőadásokat, amelyek iránt erdélyi testvéreikhez hasonlólag különös érdeklődést tanúsítanak. A jugoszláviai magyar lapoknak nyolcvan előfizetője van a községben.

Az ősi népművészeti termékeket, varrottásokat megőrizték, de a háború után már nem igen foglalkoztak készítésükkel. 1933-ban azonban a szabadkai „Munka” c. gazdasági lap háziipari tanfolyamot szervezett, így felélesztette a varrottások készítését s mikor a tanfolyam után a Magyar Közművelődési Egyesület kiállítást rendezett, a csángó varrottások rendkívüli sikert arattak. Ez élénkitőleg hatott a régi népművészet fellendítésére. Hertelendyfalva a „jugoszláviai Kalotaszeg” nevet kapta s most már piacra készítik hímes munkáikat, ami megfelelő mellékkeresetet jelentene, ha nem lennének kiszolgáltatva megrendelőiknek, akik előlegekkel tartják kézben őket.

Életszínvonaluk szegénységük következtében alacsonyabb a velük együtt élő más nemzetiségűek életszínvonalánál. Házaik túlnyomó többségben szoba-konyhások, mindössze 20 családnak van több szobás háza, de a több szobával rendelkező gazdagabb családok is csak egy helyiséget laknak, bármily nagy is legyen a családtagok száma. A házakat a betelepüléskor fából építették bukovinai módra, a kilencvenes években azonban áttértek a vályogházak építésére. Ezeket cseréppel fedik. Sok háznál még láthatni a tornácokon a székely faragásokat. Berendezésük már városias, csak egy-két öreg házaspárnál láthatók mennyezetig felpárnázott ágyak, festékes szőnyegek, cserépkancsók.

Táplálkozásuk gyenge és egyoldalú. A tejtermékeket, tojást piacra viszik, húst keveset esznek. A lakosság fele naponta csak egyszer eszik meleg ételt, délután öt óra tájban. A módosabbak dél előtt tíz óra körül is készítenek valami levesfélét. Főtáplálékuk a káposzta, burgonya, bab és paradicsom egyszerű elkészítésben.

Viseletükben megőrizték a bukovinai viseletet, de az utóbbi időkben már nagyon hódít a városias viselet. Akik még ragaszkod-

nak a régi viselethez, ruhájukat gyári anyagból készítették, mert a házi szőtteseket nem készítik. A női viselet s különösen a leányok viselete nagy sikert aratott a jugoszláviai magyar gyöngyösbokrétákon s ez nagyban hozzájárul az ősi viselet megtartásához, melyet a városból visszatért leányok már kezdtek kiszorítani. A városi hatás ugyanis, minthogy Hertelendyfalva Pancsovával már összeépült s Pancsova közigazgatásilag Belgrádhhoz tartozik, nagyban veszélyezteti a népi műveltség és népi hagyományok változatlan fennmaradását. Hogy a város befolyása azonban lassabban fog tért hódítani, azt a csángóság különleges öntudatának köszönhetjük. Mint a székelység mindenütt, itt is megkülönbözteti magát más népcsoportoktól, büszke székely eredetére. Régi székely beszédmódját sokkal jobban megtartotta, mint az erdélyi csángó telepések. Igaz, hogy idegenekkel nem a maga beszédmódját használja, hanem az „úri” nyelvet, de maguk között és a családban a maguk nyelvén beszélnek. Ha népdalköltészetük nem is fejlődik, az ősi dalokat még éneklük, s az öregek a régi regéket és meséket tovább adják az új nemzedéknek.

Bukovinai testvéreikkel a nagy távolság s a közbeeső új országhatár miatt már nagyon ritka az érintkezés, de azért nem szűnt meg teljesen.⁶

BUKOVINAI MAGYAROK KANADÁBAN

A KANADÁBA KIVÁNDOROLT mintegy ezer bukovinai csángó és gyermekeik szétszórtan élnek. Nagyobb számban Eszterháza, Székelyföld és Máriavölgy telepeken, míg Punnichy és Hapkins farmertelepeket a többség már a letelepülést követő években otthagya. A korábbi keletkezésű magyar telepekről a városba költöző magyarok földjeit vették meg a bevándorlók vagy egyszerűen bérbevételek e birtokokat. Az állami telepítésekkel 160 holdat kaptak 10 dollár örökárért s azzal a feltétellel, hogy három év alatt birtokuk háromnegyed részét művelés alá veszik. E feltétel teljesítése után mentek át a telepesbirtokok öröktulajdonba és nyerték el a telepesek a honpolgárságot. Az állami telepítésekkel – mint említettük az első részben – a kezdő rossz év után igen sokan a közeli városokba költöztek. Ma a farmerkedő csángók legnépesebb telepei *Székelyföld* és *Máriavölgy* Székelyföldön mintegy 150 család él. „Földjük – írja Paizs Ödön – tulajdonképpen fenszík, nem is valami gazdag, sok rajta a kő, de azért a székelyek nem hagyják magukat és elég szépen fejlődnek”. Gyönyörű templomot építettek és magyar papjuk van.

⁶ Hertelendyfalva szociográfiai kérdőívére a belgrádi magyar egyetemi hallgatók munkaközössége adott választ. Forrásul szolgáltak még *Thomka Viktornak* a „Magyar Kisebbség” 1939 júl.-okt. havi számaiban megjelent „Egy aldunai székely-község szociográfiája” c. tanulmánya, valamint *Bolgár Lászlónak* a „Láthatár” 1939 évi október havi számában megjelent „Az aldunai székely községekben” c. tanulmánya.

Máriavölgyön 40–50 család él. Itt a bukovinai magyarok zalamegyei magyarokkal élnek együtt.

A városba költözöttek *Reginában* és *Hamiltonban* élnek nagyobb számban. Túlnyomó többségük mint gyári munkás keresi meg kenyerét. Reginában az ott élő többi magyarokkal Magyar Egyesületbe tömörültek. Az egyesület saját házában működik és élénk tevékenységet fejt ki. Hamiltont Kelet-Kanada magyar fővárosának is hívják. Száz család már polgárjogot nyert, de ezerre tehető azoknak a száma, akik a városban dolgoznak. A magyarok egész úccákat foglalnak el. Télen, a mezőgazdasági idénymunkák befejeztével, még vagy kétezer magyarral szaporodik a hamiltoni magyarság száma. Nagyszámban élnek itt a bukovinai csángók is, természetesen teljesen elkeverve az ottani magyarsággal. Itt is van Magyar Egyesület, valamint Közművelődési Társaság és Nőegylet.

Azok a magyarok, akik a farmokon élnek, jobban megtudják tartani magyarságukat, mint a városiakok. Vonatkozik ez különösen az új nemzedékre. A bevándorlók nehezen tanulnak meg angolul, erősebb bennük a faji összetartás. Gyermekeik azonban már angol iskolába járnak, szívesebben beszélnek angolul s azok, akik tovább tanulnak, hivatali és szellemiségi pályákon helyezkednek el, elvesznek a magyarság számára. Ez a természetes beolvadás folyamata, amely ellen alig lehet küzdeni.

Abban az új környezetben, melyben a bukovinai csángók Kanadában élnek, régi életükből és életmódjukból nem sokat tudnak átmenteni, hiszen életkörülményeik gyökeresen megváltoztak. A farmerélet más, mint a falusi élet. A gazdálkodás új módja, melyet ott kell folytatniok, teljesen megváltoztatja felfogásukat és az új környezetben más lesz lelkibeállítottságuk is. Az egymásközötti érintkezés sokkal ritkább, mint a falusi életben s ez a közösségi érzés, a közös gondolkodásmód, a népi és szellemi hagyományok ápolásának és fenntartásának a rovására megy. Még nagyobb változáson megy át a városi munkás. Népi viseletét a városi ruhával cseréli fel, s ha igaz, hogy ruha teszi az embert, a városi ruhával megváltozik régi egyénisége is. Új ember lesz a falusiból, a polgáriasodás útjára lép. Különösen nagy hatással volt a bukovinai csángókra nézve az a hirtelen és hihetetlen változás, amit a városi munkás életmódja idézett elő bennük. „Akik oly sokszor nyelték le – írja László János – a moldvai bojárok alkalmazottainak vérgisértő „hazátlan” megjegyzéseit, akiknek oly sokszor csattogott a hátán a korbács, akik hónapokon keresztül csak száraz turós-máléval táplálkoztak és hónapokon keresztül nem cseréltek fehérneműt”, most civilizált életet élnek. Nem is csoda, ha „falusi” mivoltuknak emlékeit igyekeznek mielőbb elfelejteni. Az egyesületeikben rendezett hazafias ünnepélyek ápolják ugyan a nemzeti érzést, de a népi kultúrát nem fejlesztik. Attól elszakadtak mindannyian, ahogy Amerika földjére teték a lábukat.⁷

⁷ A kanadai telepek társadalomrajzi adatait *László Jánostól* és a Winnipeg-i M. Kir. Konzulátustól kaptam. Felhasználtam még *Paizs Odön*: „Magyarok Kanadában” című munkáját.

BOLDOGASSZONYFALVA, A BRAZÍLIAI CSÁNGÓTELEP

SOKKAL KEDVEZŐBB HELYZETBE KERÜLTEK a brazíliai csángók. A boldogasszonyfalvi brazíliai magyar telep az őserdők mélyén fekszik, távol az idegen kultúrától. Itt ugyanazt az életet folytathatták a kivándorlók, mint amelyet odahaza éltek. Boldogasszonyfalvát öt sztrigyszentgyörgyi csángó család alapította 1924-ben, a legközelebbi várostól, Sao Paulótól, 800 kilométernyire. Mind az öt családfő a háború előtti magyarországi visszatelepítések során került Sztrigyszentgyörgyre s onnan a főhatalmi változás után, az 1922–23. években keltek útnak Délamerika felé. Keserves küzdelmek után tudtak eljutni odáig, hogy az őserdőben helyet vásároljanak, azt kiirtsák és megalapíthassák telepüket. A telep megalapítása után még két csángó családdal és több magyar családdal szaporodott a kolónia lélekszáma. 1933-ban már 32 magyar család élt ott, számuk azonban 1938-ban 20 családra csökkent. Ezek között öt csángó család van 28 lélekszámmal. A telep megalapítójának, *Turbuk* Zakariásnak legidősebb fia, Árpád, most negyven éves, Uruguayba költözött át. Turbukékon kívül az *Illés*, *Székegy*, *László* és *Györffy* családok élnek ott. Annak dacára, hogy a föld évente kétszer terem, az élet nagyon küzdelmes, az értékesítési piac távol fekszik s a rossz utak miatt nehéz a szállítás. Ötven kilométeres körzetben nincs orvos, se bába, se gyógyszerár. Ha valaki megbetegszik, orvos és gyógyszer nélkül kell viselnie a betegségét. Ha belepusztul, pap nélkül temetik el. Csak néha-néha keresi fel őket egy-egy magyar pap, hogy lelkivigaszt nyújtson küzdelmes életükhöz.

Hogyan élnek ezen a világtól elzárt kis magyar szigeten? Erre adja meg a választ *Kordás Ferenc*, sao-paoloi Julián-tanító levele „Egész nap irtják az őserdőt, hogy termőföldet nyerjenek a termelés számára. Vetnek: rizsát, babot, vattát, tengerit, kevés kávé, mandiókát, sőt újabban búzatermeléssel is kísérleteznek, állatokat tartanak, egyszóval nagyon szigorúan, keményen élnek, mert az őserdő törvényei igen kegyetlenek. Az első nemzedék sohasem tud beleilleszkedni az amerikai életbe, mert nem is lehet, – az asszimilálódás csak a második és a következő nemzedékekben lesz látható, majd egészen megátolthatatlan. Az óhazával való kapcsolat minden évben lazul, mert az írás nehezükre esik, a közelben nincsen sem bolt, sem bélyeg. Lassan beletörődnek a sorsba s csak néha, ha egy kis pinga felvidítja őket, virágosodik ki bennük az áldott jó csángómagyar kedély, csak akkor nyílnak ki az elzárkózott szívek és lesz fátyolos a tekintetük. Nagyon lehet szeretni őket, s aki véletlenül középük téved, sohasem tudja őket elfelejteni. Büszkék arra, hogy csángó eredetűek, s ezt azzal mutatják meg, hogy a legnehezebb őserdei telepen, távol a világtól, piactól, emberektől és kultúrától, egy sajátos csángó életformát teremtenek maguknak. A csángómagyar nem olvadt be évszázadok folyamán a bukovinai halmok és folyók között sem, itt sem lesz belőle brazíleiro. Nem érti őket senki, még

saját fiaik sem tudják, hogy apáik hősök, honalapító magyarok, akik úgy teremtenek kenyéradó földet gyermekeik számára, hogy a szörnyű erőfeszítésekben összeroskadnak, de a magyar névnek általános elismerést szereznek az egész környéken, s ha kihull majd a kezük-ből a fejsze, összetört szívük fölött bizonyára szebben nőnek majd a brazil erdei virágok...”

A községben van egy magyar iskola, de itt csak brazilul lehetne tanítani, ha tudnának tanítót tartani. Erre nem telik s a gyermekek, sajnos, iskolázatlanul nőnek fel, analfabéták maradnak. Egyházi, gazdasági vagy közművelődési szervezettel a kis telep nem rendelkezik. Letelepüléskor faházakat építettek, de ezek helyébe kezdenek már piroscserepes magyar falusi házakat építeni. Házaik belseje olyan, mint otthon volt. A faragott ágyakban mennyezetig felpupulyázott párnák, négy nyüstös piroscsíkos ágytakaróval, piroscsíkos szóttos függöny az ablakokon, muskátli a könyöklőn. Házi-szóttos „kendőzők” (törülközők), borshímes abrosz az asztalon. A tulipános láda őrzi a régi, drága asszonyi ruhákat, szóttéseket, varrottasokat, a „magyaros”, „németes”, „pili”, „nagyváradi” párnahajakat, tányéros, csipkerózsás, békás díszítésekkel, a húsvéti hímes tojásokat, szüves kendőzőket, fafaragásokat.

Nyelvüket változatlanul megőrizték, dalaikból ki nem fogynak, az idegenekkel szemben rendkívül barátságosak és vendégszeretők s maguk között ápolják a mult emlékeit. A nyelv és nemzeti érzés ez elzárt helyen nem forog veszélyben. De iskola kellene és gazdasági megtartóerő, hogy az új nemzedék magyar kultúrában nevelkedhessék s ne kényszerüljön elvándorolni a telepről, felszívódván az idegen néptengerben, s hogy megmaradhassanak a szüleik verejtékével megszentelt rögökön, e messzi kis magyar oázis polgáraiként.⁷

DR. OBERDING JÓZSEF GYÖRGY

⁷ Boldogasszonyfalva adatait *Kordás Ferenc*, sao pauloi Julián tanító állította össze a megküldött kérdőív alapján. Forrásul szolgált még *Kordás Ferenc*nek a "Magyar Nemzet" 1939. évi március 21-i számában megjelent „Csángómagyarok Braziliában” c. cikke.